

Kap. XI.

Gillen. Skrán. Gesällskap.

S:t Karins gille. — Vårfru-gillet. — S:t Gertruds gille. — Helga Lekama gille. — Gillets organisation. — Huru det tillgick vid gillefesterna. — Huru mycket man förtärde på åldermannens revisionskalas. — Gillets slut. — Skräddarnes skrå från 1356. — Skräddarnes skyddspatron. — Mästareskörd och mästarekost. — Gillesdrickning. — Skomakarnes skrå. — Murare och Smeder. — Guldsmeder. — Dragare. — Snickare. — General-embetes-skrå. — En peruk inför rätta. — Gesällherberge. — Vandrande gesälls mottagning. — Vindragareherberget. — Saltmätarnes och spanmålsbärarnes herberge. — Förhållandet mellan mästare och gesäller.

Medeltiden egde i *gillena* en motsvarighet mot våra dagars klubbar och ordenssamfund, och att dessa oaktadt deras halft religiösa prägel, emedan de alltid voro stiftade till något helgons ära, likväl ytterst hade människans enkla verldsliga behof af sällskap och förströelse till grund torde få anses otvifvelaktigt.

Bland Stockholms medeltidsgillen voro följande de mest bekanta: *S:t Karins gille*, i hörnet af n. v. Tyska Skolgränden och Skärgårdsgatan; *Vårfru-gillet*, i hörnet af samma gata och Persiljegränden; *S:t Gertruds gille* och Kapell, i hörnet af Kinstu- och Svartmangatorna; samt *Helga Lekama gille* på Skomakargatan, med ingång från Lekamagränd, enligt 1400-talets jordebok.

De spår vi kunnat finna efter de forna gillehusens grundmurar äro mycket otydliga och lemna nästan intet i behåll. I den källare der Vårfrugillet stått (n:o 15 vid Skärgårdsgatan) fans en underjordisk gång, och på *S:t Karins* tomt en källare, bestående af ett enkelt tunnhalv med två par ljusöppningar, hvilka numera icke kunna släppa in ljus, sedan marken betydligt höjt sig. En storartad anblick gifva de höga tunnhalvfen under Tyska kyrkan, hvårs norra mur lär vara Gertruds-kapellets eller gillehusets gamla, hvilken skall ha blifvit kvarstående och begagnad vid nybyggnaden.

Mest förvåna dock de höga hvalfven under huset n:o 30 vid Skomakaregatan, dit traditionen förlägger Helga Lekama gille och om hviket förhållande husets egare än i dag äro förvissade. Här nedstiger man till ett betydligt djup under hvalf med ganska ringa spännvidd och när man kommit ner till fast grund, finner man spår efter eldstad med skorstenshål och fönsteröppningar hvilka senare numera icke kunna insläppa något ljus, något som synes angifva, att en mycket lång tid förflutit, sedan grunden lades, enär marken kunnat hinna höja sig i så betydlig mån.

Mera upplysningar om forntida lif i detta Stockholms förnämsta

Fig. 147. Helga Lekama Gillets vapen och sigill.

gille lemna dess i Storkyrkan, mot slutet af förra århundradet, funna handlingar, bestående af nio häften papper, af hvilka de två sistas omslag äro prydda med gilletts vapen (fig. 147). Med ledning af dessa anteckningar och de bearbetningar af desamma, hvilka, första gången år 1797, företogos af Johan Murberg till en afhandling Vitterhets-, Historie- och Antiquitets-Akademien, sedan af riksantikvarien H. Hildebrand i Hist. Bibliotek 1877, skola vi försöka återgifva några drag af detta Stockholmsgilletts lif och plägseder.

Helga Lekamagillen stiftades af en långsökt anledning till ära åt Kristi lekamens förvandling (trans-substantiation), hvilken trosartikel antogs på Lateranska mötet 1215. Sådana funnos i Up-

sala, Kalmar, Malmö samt på Gotland, i Upland (Alsike) och i Stockholm.

Detta sist nämnda skall hafva sin upprinnelse på 1300-talet, egt prebender och altare i Storkyrkan, vid sydvestra dörren under läktaren. Gillets samlingslokal eller stuga låg redan tidigt vid Skomakaregatan, »på högra handen ifrån torget», och kallas i handlingarne *Helga Lekama gård*. Den bestod 1436 af två hus: *curia inferior* eller egentliga gillestugan och *curia superior*. Här höllos i äldre tider sammankomsterna. Då ledamöternas antal sedermera betydligt ökats, hyrdes rum stundom i Vårfru Gillestuga, stundom i S:t Gertruds; mindre sammanträden höllos i Storkyrkans sakristia.

Ehuru gillet egentligen var ett andligt sådant för Stockholms klerkeri, blefvô dock bröder och systrar af alla stånd antagna. Kungliga och furstliga personer, riksråd, riddare, embetsmän, borgare, handtverkare, bönder, drängar och pigor; ingen som fört en oförvitlig lefnad och kunde erlægga afgiften var derifrån utesluten. Ordentliga tiden till nya ledamöters antagande var då »gillet blef drucket» och vid de fyra större begängelserna, dock kunde intagning ske äfven vid andra, mindre sammankomster.

Med hvilka ceremonier receptionerna skedde vet man numera icke. Inträdesafgiften var ganska skiftande, och om den ej kunde utgöras i pengar, erlades den in natura, såsom med guld- eller silfverpjäser, tennkannor, kopparflaskor, messingskittlar, grytor, vapen, sängkläder o. s. v. Men i synnerhet var vax ett gångbart betalningsmedel, emedan stora förråd af detsamma åtgingo till ljusen, både i kyrkan och på gillesalen.

Gillets förnämsta embetsman var *åldermannen*. Honom måste alla såsom sin förman med heder och lydnad bemöta, och då han med klockan äskade ljud, måste hvar och en tystna, vid vite af ett halfpund vax. Han skulle vara prest och valdes på ett år. Till biträde hade åldermannen två klerkbröder, kallade *stolbröder*, vid hvilkas sida funnos medhjelpare eller *skaffare*, som hade att beställa om gillet hushållning och framför allt om det som hörde till gillesdrickningen. Derjemte funnos andra betjenter, hvilka dels voro ständiga, dels tjenstgjorde vid vissa tillfällen.

De förra voro: *Kapellaner* som förrättade messorna uti de kor som gillet egde i Storkyrkan;

Klockaren vid bykyrkan som hade årlig lön för ringning och klämtning i primklockan; hvarförutom han drog försorg om ljusstöpning och duktygstvätt;

Orgamästaren som skötte orgelverket vid gillet gudstjenst;

Orgtramparen som fick 2 penningar i veckan, då han tram-

pade gillet mindre orgel, men en albus ($\frac{1}{2}$ öre) då han trampade kyrkans;

Gillesvennen som gick omkring och kallade.

De som endast tjänstgjorde vid vissa tillfällen voro:

Fyra större djeknar som vid de större begängelserna buro stångfacklorna kring kyrkogården eller kring staden samt biträdde vid gillesalens klädande till drickningen;

Fyra mindre djeknar som vid drickningen understödde sången;

Musikanter af flere slag som legdes, då man drack. År 1438 betalades till Conrad trumpetare och följande året till Conrad lutenista 1 mark 6 öre. År 1510 voro två af stadens *lekare* närvarande, och 1516 och 19 nyttjades, utom gillet lekare och hans stallbroder, herr Stens pipare, bombeslagare och tymblare, stadens tyske trummeslagare, en lekare med trummeskyde; o. s. v.

Dörrvården som hade fyra öre för sitt omak och af ingen fick ofogas;

Badstufvuvinnan som hade gillet badstuga om hand.

Heliga Lekamensdag firades af gillet genom en stor procession med sakramentet omkring gatorna, hvarvid de fyra större djeknarne buro stångfacklorna, och en hop mindre underhjelpte sången. En af de hymner som då sjöngos till Kristi lekamens ära var följande, hvilken kan återfinnas i samtida brevvarier och i gradualet:

Pange lingua gloriosi — Corporis mysterium

Sanguinisque preciosi — Quem in mundi precium

Fructus ventris gloriosi — Rex effudit gentium.

Gillet frade dessutom fyra egna stora begängelsedagar, nämligen söndagarne näst efter H. Lekamens dag, Marie födelsefest (den 8 Sept.), Martinsmessa (den 11 Nov.) och trettondedag Jul.

Blef någon af samfundet, andlig eller verldslig, illa sjuk, voro alle klerkbröder förbundne att i full skrud hålla en stor procession och med ljus och sång af vissa stycken andäktigt besöka honom, både vid processionens början och slut.

Gilledrickningen, som egde rum vid den stora begängelsen första söndagen efter helga lekamens fest, skedde med många ceremonier och efter grundliga förberedelser. Alla syskonen sutto kring sina bord, och samtliga klerkbröder vid det öfversta. Framför åldermansbordet stodo fyra djeknar med vaxljus, och på bordet voro sex stora kannor framsatta. Åldermannen äskade ljud med en klocka. Skaffarne med de andra betjenande fylde brödernas bägare, den de sittande emottogo, och då det var gjordt, stego de alla upp och afsjöngo sånger, beledsagade af pukor, trummor och pipor, hvarpå

skålen tömdes. De vanligaste skålarne gälde jungfru Maria och frälsaren.

Man har ännu i behåll en gillesvisa till jungfru Maria:

*Jesus Christus vår herre,
Och han var födder i Betlehem;
Och alle Guds helga änglar
De sungo honom lof igen.
Sången sungo de alle Jula otta så,
Lofvat vari Jesu Marie Son.
Drickiom nu det fyrsta sinne
Vårs Drottins minne m. m.*

Vid måltiden, som samtliga ledamöter nu höllo, spisade hvar och en hvad han sjelf låtit förut tillreda och uppsända. Men för att förekomma täflan och yppighet var vid vite stadgadt, att ingen måtte hafva mer än 2 eller 3 fat. Af samma skäl var ock förbudet att hafva egen duk och egen bänkdyna. Ölet var gemensamt för alla, och vid dess upphemtande ur källaren tjenade de många kittlar och flaskor af tenn, koppar och messing, som gillet egde. Ingen, utom de tjenande bröderna, skaffarne och klockaren samt deras medhjelpare djeknarne, fingo under drickningen vid vite af en mark vax gå i källaren, der merendels klockarens hustru med en hjälpqvinna skötte tappningen.

Sjelfva gillesalen var klädd med löf och granris, golvet beströdt med färskt och välluktande gräs och blomster, och utanför dörren voro satta löfruskor. Rummet var alltid upplyst med vaxljus, äfven om solen sken. Vid plikt af fyra marker var det förbudet att lasta ölet; därför skulle det förut pröfvas och gillas vid en stämma, ölsmakningen, vanligen torsdagen i pingstveckan. Till denna förrättning beredde man sig med en måltid på gillets bekostnad, hvarvid vankades, utom annat, skinka, groffmat (oxkött) och färsk såsom varande särdeles lämpliga förberedelser.

I samma vecka höll åldermannen en stämma för bisittare, skaffare och några förnämligare klerker och lekmän, hvarvid räkenskaperna granskades. Att dervid gick ganska grundligt till kan inhemtas af följande räkning för en dylik stämma år 1513, hvilken äfven gifver ett begrepp om tidens matordning:

1 oxsida, 2 får, 2 pund rökt kött, 2 skinkor, 3 nötatungor, ett halft pund grant salt, 1 pund groft salt, 1 lod saffran, 1 skålpund russin, 1 skålpund mandel, 3 lod peppar, som hönsen fylles med, 3 lod ingefära till pudet till stekarna, 3 lod socker till klenothen, 14 höns, persilja, lök, ägg till klenoth och aftonkost, 1 kanna ättika, 18 marker smör, hvetekakor, semblor, hvetebröd, 2 »såkker kooll», salt torsk, 3 lod peppar, kummin, senap, 2 marker honung, 1 kanna vin, 2 tunnor öl.

»Rogbröden räknar jag intet», tillägger räkenskapsföraren. Man uppger, att endast fjorton personer voro närvarande vid denna revisionsmåltid, men det låter otroligt för oss.

Helga Lekamagillet hade vexlande öden. En gång på 1430-talet var det nära att upplösas, men sedan förkofrades det igen och blomstrade som mest omkring 1450. År 1523 tog Gustaf den förste betydliga tvångslån ur gilletts kassor och 1527 »öfvertog» han all gilletts fasta egendom som uppskattades till 5,590 mark, och vid samma tillfälle befordrades äldermannen till föreståndare i Helgeandshospitalet. Så slutade Stockholms ryktbaraste gille, sedan det fyllt sin uppgift att vara en föreningspunkt för de olika samhällsklasserna och ett medel för ståndsskilnadens utjämning.

* * *

När Stockholm anlades på 1200-talet, århundradet efter Mälarestaden Birkas sannolika förstöring, var dess hufvudändamål att tjena som befästad ort och bevaka inloppet till Mälaren.

Likasom Tysklands äldsta städer uppstått omkring gamla Romerska lägerplatser, så växte också en stad så småningom under skyddet af Stockholms befästningar. Att denna stad i andra århundradet af sin tillvaro endast skulle utgöras af en handtverkar-koloni synes icke oväntadt: när denna först blef utbildad, kommo köpmännen — de stora köpmännen, ty handtverkaren sålde sjelf sina varor i »öppet fönster» eller i »gatubodh» (stånd?). För att skydda sig för främmande och för hvar andra ingingo snart handtverkarne associationer, som de kallade *kompani*, och stälde sig under lagar dem de benämde *skrå*.

Den äldsta stadga i behåll rörande handtverken rör *skraddarne* och är utfärdad så tidigt som 1356, samt bekräftad af Karl Knutsson 1453. Af de äldre embetena är skraddarnes också det, hvars handlingar man eger mest fullständiga, nämligen ifrån konung Magnus Eriksson ända intill slutet af Karl XIV Johans regering.

Sjelfva skrået är från 1501, då öfverskärarne och skraddarne slogos tillsammans till ett. Kompaniets stadgar äro 56, af hvilkas innehåll det viktigaste torde böra angifvas.

Kompaniet hade till skyddspatron valt ingen mindre än erke-engeln Mikael (fig. 148).

Den som ville vinna inträde såsom mästare i kompaniet måste förete bevis om äkta börd; han skulle vidare gifva fem mark reda pengar i bössan och en mark harneskpengar, de senare en gård till stadens försvar. Derpå skulle han göra sin *mästareskörd* (tillskär-

ning), hvilken bestod i en qvinnokåpa eller en danneqvinnas drägt, en qvinnokjortel, en presthätta med en timp och ett par långstrumpor (hosor med förfötter). Dessförinnan eller samtidigt skulle han gifva sin *mästarekost*, bestående af två skinkor, så många fat grytstek, salt kött och stek som kräfdes, och skulle han låta föra upp en tunna godt öl i åldermannens hus, der tillskärningen egde rum, i närvaro af två rådmän och alla bröderna. Förr än brodern började skära, skulle han lägga fram tolf öre till dricka åt gode männen.

Nu började skärningen i gode männens åsyn; när den var skedd, visades den unge brodern ut, och hans arbete »omskådades». Befans det underhaltigt, förlorade brodern sin kost och måste lära ä nyo.

En öfverskärarens prof skulle bestå i att öfverskära åtta alnar Leysskt (Leydens) kläde på 6 timmar.

Gillesdrickningen skulle hållas på Mikaeli dag eller söndagen före eller efter, samt om Valborgsmessan. När då åldermannen ringde med klockan eller klappade ljud med klubban, skulle det bli tyst, vid vite af en mark vax. Hvilken broder som spilde mer öl än han kunde skyla med handen, bötades en mark vax; sof någon, då man drack skål, bötades en

örtug. Blef någon drucken, så att man måste leda honom hem, bötades en mark vax; drack någon så, att han kastade upp vid bordet, bötades sex öre, gjorde han det på gården, bötades två mark vax.

När stor gillesdrickning var, skulle hvarje broder lemna skaffaren eller svennen sin dolk, när han inträdde. Hvilken som slog kinpust på eller drog sin broder i håret, bötades en mark.

Gerdamannen skulle kläda bänkarne med hyender och beströ golvet med löf och gräs.

Hvilken som doblade öfver 2 öres värde bötades sex öre.

Detta var det hufvudsakliga innehåll af gamla skrädarenskräet,

Fig. 148. Erke-engeln Mikael,
Skräddarnes skyddspatron.

och är detsamma nästan typiskt eller som mest gällande för de andra. De skilja sig vanligen endast i de punkter som särskildt röra yrket. Så till exempel bestämmer skomakarnes skrå (1474) rörande mästerprofvvet: att mästarsko är ett par manskor, ett par kvinnoskor med »länkä laska» och ett par innanbundna (vända?) skor och ett par höga stöflar.

Lärgosse om tolf år må man försöka i en månad, gosse om femton år skall pröfvas i fjorton dagar, och skall pilten gifva en tunna öl till kompaniet, om han blifver stadd, hvarvid han dock får hafva en gäst och sjelf skänka sin tunna. Skulle det under hand upptäckas att skomarkargosse är oäkta född, afskedas han, och böte den som honom stadde.

Fig. 149. Tunnbotten.
Från Cederlundska vinkällaren under k. slottet.

Fig. 150. Tunnbindare-embetets signet.
I Nordiska Museum.

Att icke alltid allmänheten blef så väl bemött i butikerna på 1400-talet, som i våra dagar, framlyser af den stadgan, att om någon god man eller god kvinna, god sven eller jomfru eller deras bud kommer i embetet och vill köpa skor, då skall honom eller henne ej svaras annorlunda än väl och beskedligen, vid böter af ett pund vax.

Skomakarne hade Markus Evangelisten till sin skyddspatron.

Murarnes (1487) och *Smedernas* (1479) skrån förete icke något särdeles afvikande eller betecknande.

Guldsmederna voro ett förnämt sällskap i anseende till den dyra råmaterien. »Ingen som sin egen man är i guldsmedsambetet skall dubbla med androm i taverner eller ölhus», bjuder deras skrå från början af 1500-talet.

I samma skrå antydes skyltning för första gången i de handlingar vi haft under händer: han skall sitt bräde ej uppslå, förr än han all kompanis rätt gjort. Orsaken måtte ligga i den omständigheten, att guldsmedernas varor voro för dyra att sjelfva ligga i öppna »vindögat» såsom skyltar, och att yrket sålunda måste tillkännages genom »tafla», som det sedan kallas — allt under förutsättning nämligen att »uppslå bräde» är liktydigt med att sätta ut skylt.

Dragarnes (bäarnes) skrå (från början af 1500-talet) anger redan början till de strider som senare uppstodo mellan embetena rörande deras sysslor, ty detta skrå upptager bestämmelser för åkare. »Ingen åkare får uppföra jern från uppstädens skepp, utan allenast bärare som skola hamnen ren göra om sommaren». Bärarne hade äfven uppsigt öfver att ingen orenlighet, stenar, granris och spånor kastades ut i hamnarne. Derjemte skulle de vara skyldiga att bära »Vår Herres uppståndelses beläte» om påsknatten »och gång-dagarne», vid vite af en tunna öl och två marker vax.

Snickarnes mästerstycke skulle (1575) bestå af »ett utdragande bord af godt vågenskått (ekvirke). Öfversta bladet skulle vara tre alnar långt, sju kvarter och två tum, och båda bladen tre tum tjocka och listerna på ändan åtta tum breda, på hörnen väl tillhopa fogadt, så ock eljest fliteligen utarbetadt. Vidare: en kista med fqt, så att hela höjden är fem kvarter, längden half tredje alnar och bredden en aln, och med platta pelare».

Tunnbindarnes mästerstycke tyckes i gamla tider hafva fördrat rätt stor arbetsskicklighet, äfven om de träsniderier som funnos på åtskilliga tunnbottnar icke utfördes af tunnbindarne, utan af särskilda träsnidare (fig. 149). Men efter aflagdt prof hade gesällen rätt till sitt med embetets präktiga sigill (fig. 150) försedda mästarebref, som gjorde honom till välbestäld stockholmsborgare.

* * *

År 1621 den 23 September reglerades skråväsendet genom den då utkommande *general-embetes skrå*, hvilket sedermera många gånger ändrades och förbättrades. Den okände författaren klagar derinnan öfver, att de gamla embetshusen eller gillegårdarna vore förfallna; därför föreslår han, att de som fattige äro skola förena sig om ett hus. Så bestämmes, att hvarje embete skall hafva ålderman och bisittare valda på lifstid. Åldermannen eger bland annat rättighet att handla med drycker, såsom tyskt och svenskt öl och bränvin, men icke vin, samt dem utskänka. Embetets kännemärke och tecken skall uthängas på en tafla (skylt).

Sådana skyltar* stucko öfver allt ut från husen i gamla Stockholm, och ofta hängde de på ganska konstfärdigt utarbetade jernarmar. Skyltar af denna beskaffenhet hafva nu i det allra närmaste försvunnit och efterträddts af ganska konstlösa namnbräden. Likaledes skall man väl hafva svårt att kunna på husen nu uppleta de grant utsirade, vanligtvis bugtiga, men på sjelfva väggarne fästa skyltar som nyttjades af skräddare, skomakare, m. fl. och på hvilka man såg ett par lejon, med hängande tungor och högt lyftade svansar, hålla mellan sig en storartad skräddarsax eller en stöfvel. Några handverkare hafva dock

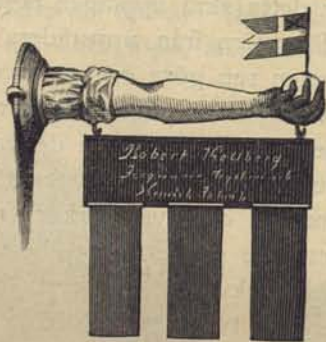

Fig. 151. Färgareskylt.

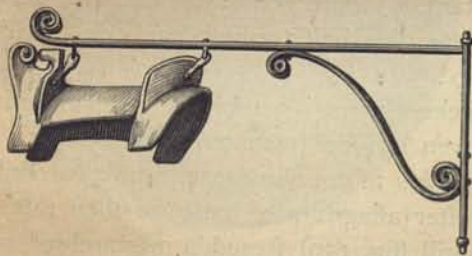

Fig. 152. Sadelmakareskylt.

Fig. 153. Glasmästareskylt.

ännu ungefär samma slags skyltar som i gamla dagar, t. ex. färgare (fig. 151), sadelmakare (fig. 152), glasmästare (fig. 153) och möjligtvis ännu några andra.

Der åldermannen bor skola, heter det vidare i förordningen af 1621, skråbref och handlingar förvaras i ett skrin. Sådana skrin eller *embetslådor* funnos hos alla skrån och nyttjades så länge embetet eller gesällskapet egde bestånd. Vi visa här afbildningar af messingslagarnes (fig. 154) och bagaregesällernes (fig. 155). Likaledes införa vi här bilder af kopparslagarnes (fig. 156) och snörmakarnes (fig. 157) sparbössor.

Rörande gradpasseringen i embetet bestämmes sålunda: Tager någon mästare lärgosse om 14 år eller mindre som duglig är i em-

betet och icke hafver råd att gifva sin mästare några pengar för det han hafver lärt honom, så skola hans föräldrar eller föreståndare förtinga sådant med mästaren, om året till att tjena efter som hans *ingenium* kan vara snält till på 3 eller 4 år. Rymmer gossen första gången, då tages igen af mästaren och straffas skäligen, om han fås. Rymmer han andra gången, och intet fås, då skall mästaren bekomma sitt förting, oansedt han intet hafver utlärt. När han nu hafver uttjent sina år, så må han tjena hos samma mästare såsom gesäll på ett år och taga gesälls lön. Sedan må han vandra hvar han vill i 2 år. Då skall mästaren låta gifva honom sitt lärebref under embetes signet af åldermannen. När han vill bli mästare, skall han göra sitt mästerstycke på gamla sättet och hålla gästabud.

En gammal borgare i Stockholm, son till en af handtverksskråens åldermän under lång tid i början af detta århundrade, har för oss gjort en skildring af ett och annat rörande embetena och särskildt angående kammakare-embetet för åtskilliga årtionden sedan, och med ledning deraf vilja vi till hvad vi efter äldre källor anført här tillägga något om förhållandena under förra hälften af 1800-talet:

Hos *åldermannen* samlades embetet hvarje år till *kvartal*. De större embetena hade två bisittare, de mindre en. Närvarande voro också: en borgmästare, en rådman, en notarie samt en stadsfiskal, af hvilka hvar och en fick tio eller fem riksdaler för besväret att infinna sig.

Vid hvarje ordinarie kvartal behandlades endast embetets angelägenheter, men dessa kunde dock gifva anledning till ganska stormiga öfverläggningar. Vanligtvis hade man att beklaga sig öfver bristande *skydd* från statens sida och öfver det myckna *intrång* som embetet ständigt lede, dels genom utländska varors införande, dels genom *fuskare*, sådana som arbetade för sig sjelfva utan att hafva sökt *burskap*, hvilken uraktlåtenhet ofta var orsakad af oförmåga att kunna erlægga de med burskapet förenade penningutgifterna. Vanligtvis beslöt embetet att vidtaga stränga åtgärder mot dessa fuskare eller *bönhasar*,* och fiskalen fick i uppdrag att anställa jagt på dem.

Qvartalssammankomsten slöts alltid med en »*sexa*», vid hvilken de närvarande magistratspersonerna och fiskalen voro sjelfskrifna gäster.

Vid dessa sammankomster inskrefvos lärlingar och utskrefvos »utlärlingar» till gesäller. Ingen lärling som ej »utstått» minst fem läroår fick antagas till gesäll, och skulle prof dessutom vara gjordt. Ett sådant prof eller *gesällstycke* förfärdigades alltid på annan verk-

* Af det tyska *böhne* eller *bühne*, vindsrum, och *hase*, hare, således en som af räddhåga döljer sig på vindar.

stad än der »utlärningen» lärt, och bedömdes först af den främmande verkstadens mästare.

För att varda mästare måste *mästersvennen* anmäla sig hos äldermannen, hvilken derefter lät kalla embetet och magistrats-assistenterna, hvilka senare då fingo sina arvoden af svennen. Godkändes ansökningen, föreskrefs hvad den sökande skulle göra till sitt mäs-

Fig. 154. Messingsslagare-embetets skrälåda (1678). I Nord. Museum.

Fig. 155. Bagaregesällernas skrälåda. I Nord. Museum.

prof, och profven voro vanligtvis ganska stränga. Inom några yrken ålades mästersvennen att sjelf förfärdiga de verktyg, hvilka han skulle använda. När profvet var färdigt och skulle uppvisas, skedde detta med många omständigheter samt ej utan dryg kostnad. Först och främst måste svennen betala en bottenpenning till lådan. Han nödgades äfven betala »sexan» för aftonen.

Om embetet ansåg, att det funnes tillräckligt antal mästare inom yrket, kunde det afslå ansökningen om mästarebref eller åtminstone lägga många hinder i vägen. Hade den sökande likväl lyckats besegra alla svårigheter och var såsom mästare godkänd, återstod det honom att svärja borgareden, hvilket ej heller aflopp utan kostnader, från 75 riksdaler till högre belopp. Men var den eden väl svuren, hade den nye mästaren rätt att sätta upp egen verkstad och hos polisen anmäla så många bönhasar han hörde talas om.

Så ungefär lefde handverkslifvet bland mästarne med få mindre viktiga förändringar ända fram till 1846, då skråtvånget upphörde; men att det icke sänkades kif och split embetena emellan, derom vittna de många utgifna rättegångshandlingarna. Än kifvas slagtare och garfware, rörande djurhudar, än skomakare och skoffikare, än

Fig. 156. Kopparslagarnes sparbössa. I Nord. Mus. Fig. 157. Snörmakarnes sparbössa. I Nord. Mus.

guldsmeder och snörmakare, än snickare och stolmakare. Och lågo icke embetena i tvist med hvarandra, så tvistades det *inom* embetena, rörande aflagda prof till mästerskapet. Så till exempel processar år 1771 perukmakargesällen Johan Martin Wallman med sitt embete, emedan han blifvit underkänd i profvet. Inför rätten tillfrågades åldermannen och bisittarne af hvad beskaffenhet de fel voro som embetet på mästerstycket i fråga hade att anmärka. Ålderman Grabedunckel utlät sig så:

att hvad Serafimer peruken angår, så vore den samma 1:o för tunn på sidorna 2:o gå rangerne der icke väl tillhopa 3:o är peruken icke väl proportionerad på sidorna, hvaraf följer att placken midt uti är för bred och sedan för smal. Häremot opponerade sig förre rådmannen Rodikor och betygade på samvete, att peruken icke vore för tunn vid öronen. Ålderman Grabedunckel utlät sig: att han hade

ännu ett fel på Wallmans peruk, nämligen att håren i den samma icke äro rätt klippte eller bouclerne spitsade. Rodikor svarade, att sådant icke vore på Serafimer peruk brukeligt.

Derpå uppvistes fruntimmersperuken.

Vid densamma påminte älderman Grabedunckel, att façonerna på denna vore sådana, att ett fruntimmer ej med den kunde vara, med någon heder och anständig prydlighet, på hufvudet klädd . . .

Rodikor motsade.

Alderman Grabedunckel (hvilken tyckes ha för princip att aldrig svara på tal) androg, att utom hvad i anseende till sjelfva mästern

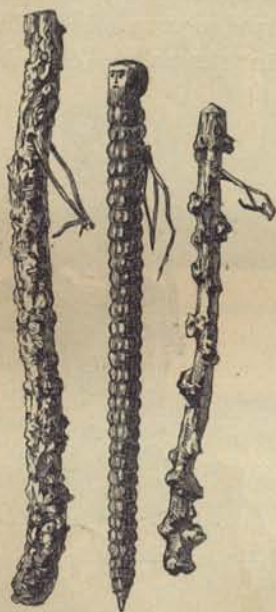

Fig. 158. Gesällkäppar. I Nord. Museum.

Fig. 159. Klappholtz. I Nord. Museum.

stycket af honom anmärkt blifvit, hade också den af gesällen Wallman förrättade hårfriseringen på ett flickebarns hufvud, sådan som den i embetet då blifvit uppvist, varit oskickelig, hvilket trumpetaren Jäger och en enka, som samma hårfrisering sedan sett, också skolat besanna.

Embetets medlemmar råka i lufven på hvarandra och man tillgriper invektiv. Borgmästaren Sebaldt ansluter sig till den mildare meningen, och Wallman segrar inför rätten.

* * *

Fristående lefde *gesällsamfundet*, vid sidan af skrået, på sitt herberge och med sina *handtverksbruk, ordningar* eller *gewohnheiten*. Gesällerna hade sin kassa, sin låda, sin välkomst och stundom eget hus. För att ernå skicklighet och ofta för att söka arbete måste gesällen ut och vandra. Hans lif fick derigenom en anstrykning af romantik, men det blef ofta något oregelbundet och gjorde honom mera fruktad än omtyckt.

Med renseln på ryggen och med den outhärliga påken (fig. 158) drog t. ex. smedsgesällen fram på landsvägarne tills hans träffade en stad. Dit anländ, sökte han upp gesällernas herberge. Herbergsfadern, en gammal gesäll, som mot att få bo hyresfritt skötte husets ekonomi, tillkallade ältgesällen (eller örtgesällen, såsom han i gamla handlingar kallas), hvarpå följande scen uppfördes, bokstafligen uppfördes, ty båda parterna måste tala enligt antaget handtverksbruk, hvilket förut var inlärdt. Scenen kallas:

Örtgesälls upplappning.

(Örtgesällen klappar (fig. 159) i bordet och talar.)

Örtgesällen. Alltså med förlof, är någon främmande tillstädes, som tänker skicka om, han sitte till bordet, och låte sig af mig om arbetet omskåda för första, andra och tredje. (Den främmande införes.)

Örtgesällens helsning och den främmande gesällens svar.

Örtg. Främmande klensmed.

Främ. Ett stycke deraf.

Örtg. Välkommen på handtverkets vägnar.

Främ. Stor tack . . . Mästare, gesäller och ungesäller låta helsa eder ifrån Nyköping och allestädes hvar jag har igenomrest.

Örtg. Stor tack. Mästare, gesäller och ungesäller likaledes. Alltså med förlof, främmande, sitt till bordet.

Främ. Jag tackar mycket.

Örtg. Alltså med förlof, främmande, hvad är hans begäran, att han har skickat bud efter mig?

Främ. Min begäran är intet mycket, allenast att handtverksbruk och ordning måtte bli mig bevist, som jag det åter kan förskylla, antingen här eller annorstädes, hvar Gud vill, vi råkas.

Örtg. Handtverksbruk och ordning skall Eder vederfaras så mycket som jag lärt, hvad jag än intet har lärt, hoppas jag utaf Eder som en rättskaffens gesäll till att få lära.

Främ. Utaf mig lär han intet mycket annat, än att löpa landet upp och neder, och slita kläder och skor sönder, Herr Faders vin utdricka; den ena gången mer den andra mindre, allt som pungen vill räcka.

Örtg. Det kunna vi förut väl göra. — Hvarpå skickar han om? På klensmed eller hvad förekommer?

Harpå svarar nu den främmande, hvarefter ett mellanspel utföres mellan örtgesällen och mästergesällen, och upplysning vinnes, huru vida arbete står att få.

Derpå stiger örtgesällen upp för att göra besök hos mästarene och säger vid utgåendet till den främmande:

— Med förlof, låt intet tiden blifva eder för lång, har jag något förgätit, skrif det under bordet, tills jag kommer igen, står det då ofvan på bordet, vilja vi utstryka det med ett stop öl.

Nu går örtgesällen omkring till alla mästarene och frågar, om de ha arbete att lemna, men får icke fråga annorlunda än så som ordningen föreskrifver:

— God dag, käre mästare, det är en främmande gesäll hitkommen på vårt herberge, han begär fjorton dags arbete uti mästarens verkstad, all nytta till att söka, och skada till att hindra, ger mästaren honom arbete är mig kärt och den främmande ännu kärare.

Örtgesällen återvänder till herberget och ger besked om utgången af sin beskickning. Har den gått lyckligt, är svaret kort; har den utfallit illa, blir ordsvallet längre och mera afrundadt.

Örtgesällen säger nemligen:

— Alltså med förlof, främmande, han skulle kanhända gerna vilja veta hvad han har att vänta, medan jag är så långsam; jag har nu gångit på eder anmodan så vida embetet räcker och redligt är, från äldsta till yngsta, från rika till fattiga, och de låta alla helsa och tacka för denna gången; är nu hans pung väl fullt speckad, och skorna bra flickade, ett långt spett i handen, kan min goda gesäll väl komma öfver den gropen, och jag önskar honom mycken lycka uti stora fältet.

Hvarpå han förmanande tillägger:

— Med förlof, det är här brukligt, när en främmande kommer resandes, betalar man en kanna öl för honom uti Herr Faders hus och sedan får han skaffa sig lägenhet genom porten ut. Lef väl, haf Gud för ögonen, så blir honom vägen intet svår.

Huru vida han verkligen bjuder på öl, säger icke handverksordningen, men det förefaller troligt, om man känner svenska gästfriheten rätt.

Skulle åter gesällen hafva fått arbete, införes han af örtgesällen hos mästaren med följande harang:

— Med förlof, mästare: vill jag anförtro denna främmande gesäll; gifver mästaren honom skarpa filar och hvetebröd, och låter honom länge sofva, lärer mästaren nog få en bra gesäll af honom. Far väl!

Praktfullast var dock det skådespel som uppfördes vid de så kallade qvartalen, då gesällskapets viktigaste angelägenheter afgjordes. Vid detta tillfälle steg först örtgesällen fram och talade:

— Med förlof, herrar lådemästare, samtelige gesäller och ung-gesäller, dem måtte väl vara bekant hvarföre vi alla fjerdedels år komma tillsamman, angående frid och enighet, och vårt herberges vidmakthållande; alltså skall lådan vara öppnad. Herr lådemästaren behagar först läsa!

(Om två örtgesäller äro tillstädes, stiger en till dörren, och den andre går ikring bordet, och fordrar de fördolda gevären af, om någon har något).

Derpå läser lådemästaren

»Punkterne uti ordning».

»För det 1:sta skola vi frukta och älska Gud.

För det 2:dra vår Herr Fader och Fru Moder, och hela husets anhöriga uti all tillbörlig ära hålla.

3:dje. Är uti detta fjerdedels året någon främmande hitresande kommen, han stige fram till bordet och säge sitt ärliga dop- och tillnamn, och gifve så mycket som oo i inskrifningspengar; är han machter gesäll, gifver han dubbelt så mycket, en gesäll först och unngesäll sedan, att man vet hvad gesäller och unngesäller äro. Är någon här som intet förut har varit vid handtverks bruk och ordning, han stige fram till bordet och bite axet af nyckeln, eller ställe sig så med gesäller och ung-gesäller in, så vilja vi vara honom behjelpiga.

(Lådskrifvaren skrifver namnen i en bok; sedan dricker örtgesällen de främmande till med välkomsten. Lådskrifvaren läser upp namnen).

4:de. Skall mästar-taflan läsas före, och en hvar gifva noga akt på sin mästars namn, och gifva så mycket som oo uti skänkpengar; är han machter gesäll, gifve dubbelt, så att man vet hvad gesäll eller ung-gesäll är.

N.B. Nyckelbitarn får sitt tillbaka för denna gången med förmaning.

5:te. Skall skuldboken läsas upp, om någon är skyldig, så betale, att Lådan kommer till sitt och Herr Fader till sitt, så kan han få borga på nytt igen.

6:te. Skall artiklarne läsas före; den som dem hört förr, han tige och låte den så höra dem som intet förr har hört dem, så att hvar och en vet att rätta sig derefter.

7:de. Skola de tre ärliga omfrågorna hållas: hvad någon på hvarannan otillbörligt vet, skall han nu anmäla, och intet förtiga; den som nu förtiger, han förtiger sin egen skada.

8:de. Skall den gamla svarta skuldboken föreläsas, om någon deruti varder befunden, så vilja vi väl honom deruti hjälpa, så framt han har penningar eller penningars värde.

9:de. Är någon här som har lust att förändra sitt stånd, ifrån unngesäll till machter gesäll, han kan här så väl dertill komma, som annorstädes; tänker han att vi äro för svaga, så taga vi Herrar Lådemästare, Herr Fader och Fru Moder och om han betalar ett fat Win, och ett par feta svin, så hoppas jag att vi skola blifva honom starka nog.

10:de. Skola de rika amten utdelas, att intet all nytta, eller skada, uti en verkstad blifver.

11:te. Skall tärning- och kortspel vara förbudet, så länge gesällers och ungesällers öl varar.

12:te. »Hafver jag något förgätit, så stände någon upp, och anmäl det uti mitt ställe, alltså med förlof».

(När den första och andra omfrågan är förbi, blir den tredje ståendes tills allt är slutadt. N.B. När någon blir anklagad, gå de begge ut, samt deras verkstadskamrater med. När någon blifver inkallad, säger Örtgesällen: vill han med gesäller och ungesäller hålla och lefva, så fatta (N.B. nyckeln.)

* * *

Som här af framgår spelar örtgesällen (tyska Ortgesell = Platsgesäll) en vigtig roll och förvexlas stundom med åltgesällen, hvilken till tecken af sin värdighet bar gesällstafven. Nedläggandet af densamma skedde ock under ceremonier som för oss numera äro svårbegripliga. Ett högst märkligt bruk afslutar denna klensmedernas handtverksordning; det är en ordstrid eller munhuggning mellan en ungesäll och åltgesällen. Efter som densamma är reglementerad, lemnades väl icke något tillfälle för ett qvickhufvud att göra sig bemärkt. Samtalet är i sig sjelft mycket karakteristiskt.

Åltgesällen tillfrågar ungesällen först:

— Hvarifrån kommer min goda ungesäll här så geschwindt, att jag honom hos gesäller och ungesäller finner.

Svar. Jag kom hit ifrån Örebro, jag beder han frågar min nabo.

Åltg. Hans namn är all ära värdt; lef väl, det skall vara mig kärt.

Men om ungesällen har lust att retas med åltgesällen svaras:

Svar. Jag är allt här, hvad vill han mig mer.

Åltg. Att jag honom handtverksbruk fråga vill.

Svar. Handtverksbruk vill jag väl svara, om han mig rätt frågar.

Åltg. Frågar jag intet rätt, så vore han min herre och jag hans dräng; men frågar jag rätt, så är jag hans herre och han min dräng.

Svar. Eder trogna tjenare vill jag gerna vara; drick han bara vatten, gif mig bra vin, och låt mig sofvä hos kärestan sin, så vill jag alltid vara hans trognaste tjenare.

Åltg. Min käraste har nog mig så kär, att ingen annan får komma henne så när. — Huru kom min goda ungesäll vidare här?

Svar. Jag lopp väl hit till denna staden; jag beder min goda åltgesäll vill säga, hvad som är hvarken inom eller utom fönsterna. (Gissa.)

Åltg. Jag kom hit utan bära, jag beder det få lära. Nej gissa nu . . . Huru kom min ungesäll vidare hit?

Svar. Jag har väl kommit hit så när, att min åltgesäll ville säga mig hvad det bästa af staden är.

Åltg. Huru kom han då vidare hit?

Svar. Jag lopp väl hit med tvenne stutar; min goda åltgesäll säge mig hvaröfver ett välgjortt stufvelås inslutar; (gissas till alla frågor).

Åltg. Huru kom han vidare hit?
Säg, hvaröfver ett lås är gjordt?
Hvad det bästa på en Jungfru är?
Hvad det starkaste uti verkstaden?
Hvar medelpunkt i verlden?
Hvad det bästa på en qvarn?

Svar. Jag kom hit från Kongshatt, jag beder tag nu min granne fatt.

Åltg. Vill min goda unngesäll hafva ett annat namn, så tage nu denna gesällstaf uti sin famn.

Svar. Denna gesällstaf att vidröra är jag än för slätt; jag måste nu först lära mitt handverk rätt, sedan är min ena hand intet krum, och den andra ej heller lam, derfor tager jag gesällstafven intet an.

Åltg. Huru låter min goda unngesäll kalla sig, när den sköna damen frågar efter honom?

Svar. Sköna damer lära intet fråga efter mig; har jag pengar, kalla de mig Monsieur: har jag inga, kasta de mig trappan utför.

Åltg. Huru låter min goda unngesäll kalla sig, när mästare, gesäller och unngesäller fråga efter honom.

Svar. Mästrar, Gesäller, och Unngesäller ha väl makt att fråga efter mig. N.B. Det ädla blod har försatt min Faders skatt, så när som en gammal hatt, den står försatt på Rådhuskällarns dörr för tre öre. Vill min Åltgesäll mig trohet lofva, vill jag honom densamma skänka till Nyårs gåfva.

Åltg. Hans namn är all ära värdt; vi vilja det ofvan uppskrifva, der bönderna hänga sina stöflar.

Svar. Jag tackar, hans namn bör ofvan öfver stå. Lef väl!

* * *

Detta var klensmedsgesällernas handverksordning 1771, hvilken är tryckt ett par gånger med tyska originalet på ena och svenska öfversättningen på andra sidan. Om det är infördt från Tyskland eller författadt på tyska här i Sverige veta vi ej, men skulle vara böjda att tro det förra särskildt om föreliggande ordning, i hvilken namnorden röja tysken. Att så icke alltid varit fallet framgår af företalet till sadelmakarnes handverksbruk som är tryckt endast på svenska, i Stockholm, 1780.

»Näppeligen finnes någon nation, som icke högst värderar sitt modersmål. Det hafver således ett samhälligt bröderskap med Embetets goda minne beslutit att i fäderneslandet bortlägga det hit tills brukade Tyska Handverksgewohnheit och införa det på Svenska. Hvar och en som vil besöka fremmande länder läser sjelf vara om-tänkt att göra sig kunnig i fremmande språk.

Öfversatt At Brukas Med Fägnad.

Längre fram, på 1800-talet, då ordensväsendet med dess hög-

trafvande festtal kommit i blomstring hos borgerskapet, blifva handverksbruken mera patetiska och förlora all färg af den oefterhärmliga gemytlighet och humor vi funnit hos de föregående tidehvarven. Sålunda kan man läsa i »Ordning vid svarfvare- och blockmakaregesällernas sammankomster 1830» följande högstämnda utgjutelse vid det tillfället, då åltgesällen öfverlemnar gesällkåppen i utläringens hand:

— Här lemnas Eder en kåpp i eder hand! Den är en sinnbild såväl af Högheten som Fattigdomen. Den bäres så väl af den som styr Staters och Menniskors öden, som af den hvilken fattigdomens hela börda trycker. Uti eder hand har den blifvit lemnad såsom ett bevis på eder nya värdighet, och för att, i händelse I någon gång lik vandra- ren nödgen söka ert bröd, inom eller utom gränsen af ert Fosterland, och då eder fot af mattighet staplar, I mågen genom den finna ett stöd.

Fig. 160. Plåt- och harneskgesällernas »Välkomma». Sthlm 1790. I Nord. Museum.

Här spårar man så tydligt ordensparentatorn. Kåppen var kåpp i 200 år innan den blef upphöjd till symbol, ett bevis på festtalets alstrande förmåga. Eller ock skulle man tro, att den åldriga institutionen kände sitt slut nära och derfor manades att gripa till de stora orden:

— Uti alla dessa mina bröders namn — fortfar åltgesällen — räcker jag Eder denna välkomstbägare. Söken att likna våra Fornfäder(!) som af vänskapens hand emottogo Bragebägaren och tömde den, då de ville besegla utförandet af sina heliga löften . . .

Om man härmed jemför sadelmakarnes enkla och af osökt hjertlighet stämplade harang, då en gesäll första gången skall dricka ur Välkomman, skall man märka tvenne tidehvarfs skilda anletsdrag:

Örtgesäll: Med låf; jag hafver några ord med dig att tala, jag beder du ville det ej illa upptaga.

Den Tillkomne svarar: Tala hvad dig kärt är.

Örtgesäll: Med låf; jag vill dig den ärliga Välkommen tillbringa, alla rättskaffens Sadelmakares skål som Välkommen stiftat hafva; och ännu hafva vilja dertill något att stifta; alla Sadelmakares skål som på vägar vandra, och deras som derpå vandra vilja; skål herr värd och värdinna, syster och hela hederliga Sälkskaperna här församlat är.

Med kärligt begär
 Vivat Mästare och Gesäller
 Att dricka i dag
 Med lust och behag.

Wälsigne dig Gud, din ärliga skänk och Wälkommen, jag önskar alla dem god lycka och välmåga som denna Wälkommen inrättat hafva, samt dem som sinnade äro att sina namn derpå teckna.

Jag har nu den ära,
 Första gången att lära;
 Utur så hederlig bål,
 Ty dricker jag skål.
 Båd' Mästare och Gesäller;
 Förgäter ej heller:

Fig. 16r. Snickaregesällernas skråfana. I Nord. Museum.

Wärd och Wärdinna,
 Med alla de sina.
 Vivat godt lag,
 Wi dricka i dag;
 Oss allom till fromma,
 Ur denna Wälkomma.

Såsom prof på en af de gamla gesällskapens *välkommor* visa vi här en afbildning af Plåt- och Harneskgesällernes pokal från förra århundradet (fig. 160).

* * *

På gesällskapens festdagar fladdrade en fana utanför herbergets fönster. Hvarje gesällskap hade sin egen fana, och vi lemna här en afbildning af snickargesällernes (fig. 161). Att dessa fanor icke alltid tillkommit *endast* såsom en prydnad kan man finna af t. ex. skomakaregesällernes. Att det gesällskapet (»ogifta skomakaregesällskapet») under Gustaf II Adolfs och Karl X Gustafs tider bidragit till hufvudstadens bevakning, finnes i gamla handlingar angifvet. Då under Karl XII all handel och rörelse voro så godt som afstannade, befaldes ogifta skomakaregesällskapet af regeringen att, jemte borgerskapet, bestrida vakhållningen och om så påfordrades bidraga till stadens försvar. Den 1 Oktober 1714 infann öfverste Zeedtz sig hos gesällskapet och tillsade på »höga öfverhetens ordination», att gesällerne skulle välja sig officerare, hvarpå de med *en* mun till sin kapten utvalde mästern Wilhelm Breving. Sedermera valdes ock löjtnant och adjutant. Den sist nämde hette Bång och var gesällskapets exercismästare.

Skomakaregesällerne bildade således ett särskildt kompani, för hvilket anskaffades en fana som kostade 543 daler 6 öre k:mt, en den tiden ganska betydlig summa. Dess utom måste gesällskapet i hvarje månad sammanskjuta ej ringa belopp för vaktgöringens bestridande, i hvilket ändamål en s. k. *kompanilåda* inrättades. Vakhållningen upphörde sedermera, men fanan bibehölls och utsattes från något af herbergets fönster på gesällskapets högtidsdagar, Annandag påsk och Mikaelidagen, kl. 4—6 e. m., dervid »harmoni- och fältmusik» uppfördes.

År 1794 ersattes den af tiden illa åtgångna fanan med en ny som kostade 64 rdr 16 sk. b:ko, af blått taft och med Sveriges vapen inom två lagerkransar under kunglig krona. Nedanföret vapnet syntes den gamla kejsersliga romerska krönte örnen. I hvart och ett af de fyra hörnen fans Karl XII:s krönte namnchiffer. Allra öfverst prälade i gyllene skrift:

Sit probus, sit felix, ut Magnus ille lator Aquilæ.

Latin skulle det vara, till och med på en skomakarefana.

År 1824 förbjöds att hänga ut fanan, hvilket djupt smärtade gesällskapet, som ingick till konungen med underdånig ansökan, att det åter måtte tillåtas att låta fanan visa sig under ett par timmar Annandag påsk och Mikaelidagen, hvaremot gesällskapet afsade sig allt tillstånd att efteråt få anställa dans eller andra lustbarheter. Denna ansökan var undertecknad på ogifta skomakaregesällskapets vägnar af C. Gillberg och G. F. Dahl, ältgesäller.* Om ansökan beviljades

* Ofvanstående är hemtadt ur *Stockholms Dagblad* för Maj 1825, men bladet har icke angifvit källan till sitt meddelande.

veta vi icke, men vilja minnas, att ett och annat gesällskap i Stockholm på 1830-talet, kanske äfven senare, lät en fana fladdra utanför fönstren, när fest firades i herberget.

* * *

Skomakarne tyckas hafva haft ett tämligen välbergadt och ordentligt gesällskap, hvarpå dettas *sjukhus* också är ett bevis. Ännu i dag står vid Rörstrandsgatan ett litet hus, som hyst skomakaregesällernes *Krank-kammare*. Huset köptes för det ändamålet 1674, och säljaren var en hökare vid namn Sven Hansson. I portgången till det huset (nu n:o 4) sitter på väggen en stor stentafla med följande inskrift:

ÅR 1674
KÖPTES DENNA GÅRD TILL ETT SIUKHUS
AF
SKOMAKAREMBETES GESÄLLER.
ÅR 1751
INRÄTADES SIUKHUSKASSAN
DÅ
JOHAN M. HOLMSTRÖM UAR LÅDMÄSTARE.
ÅR 1753
KIÖPTES TOMTEN.
ÅR 1763
BYGDES DETA STENHUS
DÅ
LÅDMÄSTAREN ABRAHAM APPELQVIST
UAR SYSLOMAN VID BYGNADEN.
ÅLDERMAN HET. SEBASTIAN MERKEL
OCH ÅLTGESÄLLER
UORO PETER LÖFSTRÖM OCH G. E. KÖLTZ
STOCKHOLMARE BRESLAUER
HUGIT
PÅ DENNA STEN
UÅRE FRAMFARNE TIL ÅHREMINNE
OCH EFTERFÖLD
FÖR
TILKOMMANDE

Huset såldes sedermera, men ett större inköptes för samma ändamål, vid Lilla Nygatan (nu n:o 19) och begagnades åtminstone i slutet af 1820-talet, möjligtvis ännu senare, men tillhör nu mer enskild person. *Se Skånska Tid 1824 11/8.*

* * *

Att herbergena voro ganska väl hållna tillflyktsorter för den resande gesällen kan man finna af *Skräddargesällernas* reglemente för »Herbergsfadern» 1835. Der bestämmes nämligen, att i herberghuset skall finnas ett städadt och om vintern eldad nattlägersrum för resande gesäller, och skulle rummet vara möbleradt med tvenne utdragssängar, fyra stolar, ett bord och en spegel. Till hvardera sängen skulle vara två madrasser, två kuddar, ett täcke, två par tvåmanslakan och fyra skjortor. Dess utom måste i rummet finnas ett handfat och en tvättkanna af koppar, en ljussax och tolf handdukar, deraf till begagnande består en för hvarje gesäll, hvilket allt af gesällskapet bekostades. Tvättning och lagning af linnepersedlarne ombesörjer Herbergsvärden, som efter räkning vid kvartalets slut, därför erhåller betalning af Lådans medel.

Fig. 162. Portstycke på Vindragareherberget.

Bland minnesmärken efter de gamla gesällskapen och skråen ega vi ännu två herbergen: *Vindragarnes* (n:o 6 Stora Hoparegränd) samt *Saltmätarnes* och *Spanmålsbärarnes* (n:o 15, Skärgårdsgatan). Bägge gifva intryck af Stockholm för minst 200 år sedan.

Vindragarne ega och bebo ett hus hvars port bär årtalet 1747 (fig. 162), men hvars trappgafvel och hela inre bära tydliga spår af 1500-talet (fig. 163). Skylten är ommålad på en äldre och troligtvis af hög ålder. Vindragarne hålla ännu i hop som skrå och kallas »vindragare-laget», ega låda och ordning samt styras af älderman och lädmästare.

Saltmätarne och spanmålsbärarne bebo ett gammalt, i förra tider sannolikt ståtligt hus vid Skärgårdsgatan, hvars hela yttre angifver 1600-talet (fig. 164). Sjelfva herberget är beläget två trap-

por upp och begagnas till samlings- och hviloplats (fig. 165). Det gamla bordet vid hvilket åldermannen presiderar uppgifves vara en skänk från drottning Kristina,* ehuru formen antyder ännu äldre tid.

Att gesällerna, såsom varande unga människor med rörliga sinnen, icke alltid uppförde sig så lugnt och sansadt är bekant, och att de äfven stundom och rätt ofta råkade i klammeri med andra samhällsklasser, särskildt med militären, bevittna rätternas protokoll. Ett dylikt, intaget i skraddarembetets handlingar från 1660, berättar om det »perlemente och slagsmål som emellan majoren af Uplands regemente till fot herr Julius De la Chapel och dem af vakten som han med sig hade på den ena, så ock samtliga gesällerna af skraddarembetet här i staden på deras gille, å den andra sidan med sårande och dödande af en del utaf desse».

Vid förhöret förklarade majoren sig hafva haft skäl att angripa huset och sjelfva skraddaregillet med samtliga der innevarande gesällerna, emedan han vid sin första ankomst till huset blifvit af några derutanför stående med höniska ord och eftertastande mött, som ock derföre, att han och vakten vid uppgåendet i huset äro af skraddargesällerna stötta och slagna tillbaka. Detta förkastades såsom varande ogrundadt, utan befinnes af sjelfva ransakningen att majoren hafver såsom af egen hämdgirighet begynt detta alarm och derföre af uppsåt med laddade pistoler och draget svärd trängt med vakten in i huset der som gesällerna sutto i sänja och enighet (som då

Fig. 163. Vindragareherberget i Stora Hoparegränden.

* »Drottning Kristina» är en tidsbestämning som bland Stockholms befolkning angifver något mycket gammalt.

intet annat kunde förnimmas), uppbrutit dörren, med svärd, bardisaner och laddade musköter stormat gillet, och en person dödat och många sargat, dervid en stor del deras kappor beröfvades, så ock med fängslandet af samtliga gesällerna, gjort våld, brutit hus och hemfrid och alltså konungens edsöre. Majoren dömdes att mista lifvet; om domen gick i verkställighet veta vi ej.

Att gesällerna gifvit anledning till slagsmålet är mycket möjligt. Man vet, huru illa de voro anskrifna på 1600-talet, då de alltid i kungörelser nämnas tillsammans med »annat löst parti». Men voro

de kitsliga och öfvermodiga då de uppträdde som kår, så behandlades de också hårdt. Carl XII till exempel påbjöd, af sina politiska skäl naturligtvis, att gesäller som höllo frimåndag, skulle genast gripas och pressas till knektar.

Ända in på våra dagar har man exempel på huru den barbariska lagen om husbönder och tjenare retade gesällerna mot mästarne, så att hämden icke uteblef, ehuru hårdt den alltid stod de förörättade. Ett kämnersrättsprotokoll från 1830 ger en delvis komisk belysning åt ämnet. Vittnet Petterson intygar: han hade anträffat snickaren Sandström å ett näringsställe i staden och hört Sandström beklaga sig deröfver,

Fig. 164. Salmätareherberget å Skärgårdsgatan.

att han icke vågade gå hem, emedan han förut på dagen blifvit öfverfallen af sina gesäller, af hvilka den ene skulle ha hållit och den andre slagit honom. Vittnet hade då jemte ett par andra personer utom Sandström följt denne hem och från ett rum bredvid verkstaden hört oljud och en röst som yttrat: *när han kommer hem, skall han knäppas*. Derpå hade vittnet genom ett hål på väggen sett tvenne af de anklagade som räckt hvarandra händerna och den tredje som »slagit af», hvarvid de tre dervid utropat: *friheten är vår och vi skola försvara friheten mot mästarne*; att derefter samma gesäller fattat uti åtskilliga verktyg,

kastat desamma på golvet samt trampat på dem under återopande af deras frihet, hvarjemte en af dem yttrat: *när han kommer hem, gäller det lif för lif*; att slutligen en af gesällerna fattat i en hyfvelbänk och vändt upp och ned på densamma, hvarpå de frågat Sandströms hustru, som inträdt, hvar mannen funnes samt utlätit sig i den riktning, att de skulle slå Sandström med en sten som låg på golvet, hvarför bemålde Sandström kallat på vakt. Ett annat vittne hade hört ropet: när han kommer hem, den tjocka rackarn, skall det gälla lif för lif, samt att han skulle knäppas. Då emellertid Sandström kom igen utan att ha träffat vakten, gick gesällen Sund-

Fig. 165. Det inre af Saltmätare- och Spanmålsbärare-herberget.

man fram emot honom med en trälist, förhållande Sandström att denne med samma trälist utdrifvit tvenne af Sundmans bekanta som varit och sökt honom. Då Sandström uppmanade Sundman att bortlägga listen, och denne vägrade, tog mästaren gesällen i håret och gaf honom ett slag vid örat. Då drabbades det ihop, hvarvid Sandström blef duktigt uppklappad.

Emellertid föll domen: Sundman dömdes till 36 par spö, tre slag af paret, och Hultstrand, den andre gesällen, som endast »tagit» i Sandström och vållat att han fallit omkull, till en månads fängelse.

Att husbönderna illa behandlade sitt folk under förgångna tider var ganska vanligt, då de hade laglig rättighet dertill, och ännu lefva förfärliga historier om ihjälslagna tjenare och husbönder.

De som icke orkade slåss sjelfva skickade sina drängar, kanske äfven gesäller, till polisgevaldigern som mot en »dusör» klådde upp dem inne på sitt kontor. En känd anekdot berättar om en dräng som under tjänstgöringstimmen kommit till en sådan gevaldiger med ett bjudningsbref från husbonden, en bryggare. Gevaldigern som var van att piska denne bryggares drängar, bryter icke brefvet, utan skickar ut drängen att behandlas på vanligt sätt. Drängen bedyrar förgäfves sin oskuld; gevaldigern ger en vink med tummen, och drängen befinner sig snart i ett inre rum, der han erhåller sin bastonad.

